

Швецова А.В.

НАЦІЯ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУЧАСНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Глобалізація... Сучасне поняття, яке викликає найрізноманітніші асоціації та почуття: відразу уявляється всесвітній простір, доступний кожному; обачне та раціональне використання світових природних ресурсів; всебічна допомога тим, хто страждає; люди, які живуть без війн, конфліктів та соціальних катастроф. Прибічники процесів глобалізації говорять про можливість існування об'єднаного людства, створення світових центрів управління розвитком цивілізації і т. ін.

Як можна спостерігати, сучасні процеси і проблеми глобалізації відзначаються двома головними “векторами”. З одного боку, це ті явища, які власне спричиняють об'єктивність та невідворотність глобалізації як всесвітнього, всеохоплюючого явища. Це – розвиток фінансово-економічних світових структур, створення світового інформаційного поля та обмін найрізноманітнішою інформацією, можливість вільного “пересування” по планеті, доступ до світових матеріальних та духовних цінностей, поява загальнолюдських проблем існування і пов'язаних із ними загально-цивілізаційних виборів (наприклад, усвідомлення необхідності поєднання зусиль і слідування системі певних самообмежень з метою запобігання екологічній катастрофі чи порушенню світового порядку і т.д.).

З іншого боку – це явища, пов'язані із державними, національними, культурно-етнічними та особистісними самоствердженнями, що так чи інакше ставлять проблему осмислення тих меж розвитку глобалізму, за якими можуть трапитися нівелювання різноманіття людських спільнот, або ж виникнути зворотні процеси, пов'язані із цілеспрямованими, навіть штучними зусиллями різних соціальних суб'єктів (особистостей, націй, держав, міждержавних об'єднань і т.ін.), що спрямовані на збереження своєї етнокультурної чи індивідуальної самобутності та на запобігання інокультурним впливам (ці процеси на сьогодні мають місце чи не у всіх сучасних країнах, і досить часто приймають форми, невідповідні вимогам та нормам сучасної цивілізації). Сучасними дослідниками відзначається той факт, що західна політика та ідеї модернізації зустрічають сильний опір з боку багатьох країн. У Індії, Китаї, ряді мусульманських держав говорять про необхідність термінової реконструкції власної цивілізаційної традиції.

Не випадково, говорячи про найбільш характерні ознаки глобалізації, фахівці повсякчас акцентують увагу на негативних аспектах цих процесів, і, як ми можемо відзначити, ці негативні аспекти спрацьовують і на рівні особистості. Наприклад, єдиний інформаційний простір може нищити основи приватності і незалежності життя особи, провокувати (через поширення “псевдо інформації”) різні антисоціальні вчинки і т.ін. Мобільність людей часто стає причиною росту злочинності, тероризму та соціальних заворушень. Можливість інвестування капіталів у інші країни може спричинити протиріччя між індустріалізованими та не індустріалізованими державами, провокувати різноманітні форми новітнього рабства. Поширення ідеї людських прав та свобод приводить до екстремізму, до втручання у внутрішньонаціональні процеси [1].

Сьогодні ми можемо спостерігати багаточисленні ситуації свідомої протидії тим загальноцивілізаційним впливам, які починають загрожувати (і на цьому все більше акцентує увагу людська свідомість) самобутнім та унікальним формам людського існування. Це, наприклад, ситуації у США, де тоталітарні релігійні общини забороняють своїм членам користуватися ЗМІ, отримувати сучасну освіту, влаштувати сучасний побут. У ісламських країнах все частіше зустрічаються випадки штучного консервування ісламських правил та норм життя. Майже у всіх країнах поширюються релігійні секти, які виступають проти набутків світової цивілізації та ін.

Таким чином, хоча поняття глобалізації позначає об'єктивний та необхідний процес становлення й функціонування загальнолюдських факторів життя, який обумовлює взаємозалежність різноманітних суб'єктів світової історії та можливості її (історії) удосконалення, при цьому саме процес глобалізації створює достатню серйозних проблем, аби не відчувати “ейфорії” з приводу його появи та розвитку.

Одним із негативних явищ, пов'язаних із глобалізацією, є намагання сильних держав та фінансових структур установити свою незаперечну владу над світом і таким чином по суті привласнити планетарні ресурси. Як відзначають деякі європейські дослідники, уже сьогодні п'ята частина держав розподіляється 84,7% світового ВВП, на їхніх громадян припадає 84,2% світової торгівлі та 85,5% заощаджень на внутрішніх рахунках. Процвітають 20% країн використовують 85% світової деревини, 75% оброблених металів та 70% енергії. 358 мільярдів володіють таким же багатством, як і 2,5 мільярдів людей (майже ½ населення Землі). Це при тому, що 95% приросту населення у світі припадає на найбідніші регіони [2].

Така ситуація з необхідністю ставить малорозвинуті країни у залежність від сильних і створює можливість розвитку світового лідерства, яке може далеко не завжди використовуватись на користь усього людства. Окрім того, об'єктивні чинники глобалізації, підриваючи розвиток виробництва та економічного потенціалу країн, по суті знищують можливість для багатьох держав на свій розсуд розпоряджатися своїми ресурсами та влаштувати своє життя.

Наприклад, створення офшорних світових фінансових центрів надає можливість звільнювати капітал від оподаткування, вільне переведення капіталів за кордон сприяє розвитку та збагаченню кримінальних структур (по оцінці швейцарської федеральної поліції, кримінальні структури тільки однієї Росії з 1990 р. перевели на Захід більше 50 мільярдів доларів, а на Кіпрі 300 російських банків утримують для проформи свої відділення і декларують річний обіг у 12 мільярдів доларів. По статистиці МВФ, усього у різних “кар-

ликових” офшорних державах “обертається” більше ніж 2 трильйони доларів, недоступних країнам, де ці гроші були “зроблені”). Активно розвиваються фінансові спекуляції світового масштабу – згідно даним Банка міжнародних розрахунків, у наш час у середньому за день змінює хазяїна валюта на суму приблизно у 1,5 трильйони доларів. Ця сума (для порівняння) майже еквівалентна річному обігу виробництва Германії [3].

У всіх індустріально розвинутих країнах повідомляється про гігантське зростання організованої злочинності – адже, “що добре для вільної торгівлі, те добре і для злочинців”. По даним експертів із семи найбільших індустріальних країн у 1989 році обіг героїну на світовому ринку за два десятиліття (до 1990 р.) виріс більше, ніж у двадцять разів, а кокаїну – більше ніж у п’ятдесят. По оцінці уряду США, тільки контрабандний провіз емігрантів щорічно приносить китайським “тріадам” прибуток у 2,5 мільярдів доларів [4].

Як бачимо, процеси глобалізації зачіпають інтереси геть усіх країн, і навіть тієї, яка на сьогодні визнається світовим лідером (бо значна частина світу – 190 держав – завдяки “доларизації” економіки залежить від стану справ у Америці).

І все ж сучасні дослідники глобалізму застерігають щодо посилення авторитарної політики США, називаючи її політикою “світового жандарма”. “Злочин США перед сучасною демократією полягає у тому, – пише О.С. Панарін, – що вони перетворили її у засіб для досягнення своїх корисних великодержавних цілей і тим самим скомпрометували” [5].

Те ж саме підкреслюють і німецькі дослідники, відзначаючи, що “безкорислива Америка, яка допомагає решті світу вирішувати його проблеми, ніколи в дійсності не існувала. Американські уряди, незалежно від політичної орієнтації, майже завжди прагнули досягнення того, що вони розуміли під своїми національними інтересами...Північноамериканський гігант стає все більш непередбачуваним не лише у якості глобального жандарма; він залишає бажати кращого і у ролі вартового світової вільної торгівлі” [6].

У зв’язку з вищесказаним постає питання про можливі альтернативи процесу глобалізації та про ті соціальні механізми і інститути, які зможуть протистояти негативним аспектам глобалізму і одночасно створять засади для використання його об’єктивних можливостей з метою формування раціонально влаштованого загальнолюдського простору. Як слушно зазначив з цього приводу О.С.Панарін, “глобальний порядок, як і все останнє у світі, має альтернативні варіанти та сценарії; наша людська гідність полягає у тому, щоб по можливості відстояти найбільш гуманні й справедливі з них і відбити спроби нового хижацтва, яке намагається прибрати світ до рук під гаслом “іншого не дано” [7].

Якщо взяти до уваги історичний досвід людства, найбільш реально можливою та діючою альтернативою негативним процесам глобалізації виступає збереження та зміцнення основ національного і державного суверенітету усіх країн – як тих, що вже затягнуті у тенета глобалізму, так і тих, які ще мають сили опиратися його впливам. Не викликає сумніву зауваження О.С.Панаріна, що “у переговори краще вступати, опираючись на солідний потенціал, а не на віру у принципи” [8].

Таким солідним потенціалом можуть стати: самодостатня національна економіка, сильна демократична держава, розвинуте громадянське суспільство, національно-ціннісна нормативна система орієнтирів групової та індивідуальної поведінки, яка б відповідала традиціям та установкам національної культури і т.ін. Тобто у даному випадку мова йде про феномен нації та національного розвитку і про його можливості у контексті глобалізації.

По суті свій національний розвиток є неперервним процесом свідомої соціальної творчості, для якої потрібні міцні засади автономії, незалежності, відповідальності та гідності тих, хто пов’язує свою долю із долею нації та докладає максимально можливих зусиль до її процвітання. У зв’язку з цим сьогодні, як ніколи, є актуальною проблема соціальної позиції національної еліти та довіри до неї з боку народу. На жаль, саме процеси глобалізації створюють можливості для “відриву” національної еліти від власної нації та нехтування державними інтересами. Національні еліти досить часто звільняються від відповідальності за свої вчинки і від покарання за спричинені ними національні втрати. Глобалізм “являє собою процес інтернаціоналізації еліт за спиною народів, які більше не можуть на ці еліти розраховувати... Еліти привласнюють увесь світ – звільнюючись від національної прив’язки та пов’язаних із нею зобов’язань. Вони можуть це робити, тільки послідовно руйнуючи національні простори та суверенітети” [9].

Крім того, як відзначають дослідники, втрата елітою та державою національних позицій відбувається також завдяки посиленню світових фінансових організацій. По мірі зростання фінансової могутності гангстерських картелів вони набувають все більшу здатність корумпувати легальний бізнес і державні заклади чи навіть “прибирати їх до рук”. При цьому, чим слабкіша держава, тим серйозніша ця загроза. “У Росії і в Україні, у Колумбії і у Гонконгу законний та незаконний бізнес переходять один в один. Ніхто вже не може сказати, які частини державного апарату все ще захищають владу закону, а які вже працюють по контракту на одне із злочинних угруповань у його війні проти суперників... Повсюди у світі держава і політика явно поступаються позиціями. У всьому світі уряди втрачають навіть здатність керувати розвитком своїх країн” [10].

Але при всьому тому, держава та її уряд залишаються єдиним інститутом, на який громадяни можуть розраховувати у процесі забезпечення власної життєдіяльності. Сучасні явища, пов’язані із розвитком глобалізму, – знецінювання праці в результаті економіки відкритих кордонів, руйнування виробничої інфраструктури з причин радикальної технізації, загроза екологічної катастрофи, збіднілість та погіршення освіти мас населення і т. ін. – можуть привести до будь-яких соціальних катастроф і тому мають стати

предметом ретельного аналізу та контролю з боку національних держав. Саме тому політика повинна як найшвидше “узяти верх” над економікою, а національний розвиток та національні інтереси – над розвитком глобальних процесів.

Політика, як відомо, здійснюється на двох рівнях – світовому та внутрішньодержавному. Оскільки, як показує історичний досвід, окрема держава не може вирватися із глобальної пастки власними зусиллями, то головне завдання сучасної світової політики полягає у тому, щоб повернути розвиток світового ринку з його шаленою конкурентністю на соціальний шлях, який би відповідав принципам демократії і зміцнював позиції кожної нації. Як пропонують деякі європейські дослідники, цього можна досягти таким чином: обмежити політичну владу учасників фінансових ринків; обкласти операції із валютою та займи за кордоном податком із обігу; здійснити екологічно зорієнтовану податкову реформу з метою припинити нещадну експлуатацію екології, що позбавляє наступні покоління права на виживання; встановити загальноєвропейські розміри оподаткування, аби позбавити країни з мінімальним оподаткуванням корпорацій можливостей приналежувати максимальну кількість багатих платників податків; накласти санкції на країни, у яких розкрадаються ввірені їм людські та природні ресурси; оподаткувати використання природних ресурсів; ввести загальноєвропейський податок на предмети розкоші; створити європейську організацію професійних союзів; регулювати відкриття ринку країн в залежності від зростання в них безробіття і т. д. [11].

Внутрішньополітичний курс повинен бути зорієнтований насамперед на посилення громадянського суспільства, зростання національної солідарності та національної свідомості громадян, розвиток культурних і освітніх засад нації, зміцнення економічної самодостатності національної держави. Тобто у теперішній ситуації необхідно забезпечити ті умови національного розвитку, які зможуть зберегти націю як повноцінний історичний суб’єкт, здатного контролювати та визначати власну долю у горнилі глобалізації.

Як відомо, історично нації створювалися людьми для забезпечення та розвитку власної свободи. Саме нація створює умови для реалізації прав і свобод особистості, регулює межі людської свободи і забезпечує реалізацію цієї свободи на світовому рівні, серед свобод і прав представників інших націй.

Виходячи з цього, можна припустити, що по мірі розвитку глобалізації загальнолюдського існування буде зростати зацікавленість та потреба особистості у власній нації як у гаранті своїх прав і свобод на державному і світовому рівні.

Ми можемо сьогодні констатувати факт, що сучасна особистість має можливість залучитись до світу та до процесів глобального розвитку людства без посередництва нації, і особистісний вибір все більше звільняється від таких факторів, як національна свідомість, національні почуття, патріотизм та ін. Тобто об’єктивно глобалізація звільняє особистість від прив’язаності до нації і від відповідальності перед нею. Проте, як кінцева особа, яка має потребу у самоствердженні та самосвідомості, претендує на самотність та унікальність, життя якої залежить від інших людей і інших націй, особистість з необхідністю має шукати і створювати посередника у взаємовідносинах з іншими людьми як у власному культурно-соціальному полі, так і у світовому.

Саме таким посередником була, є і буде нація – той культурний, соціальний і політичний феномен, який може задовольнити вимоги спільного існування людства і контролювати людську свободу та експансію народів у навколишній світ. Не випадково однією із суттєвих рис націоналізму як національної ідеології є обстоювання ідеї національного існування у всесвітньому контексті – адже нація є суттєво причетною до процесів глобалізації. Інша справа, що націоналізм як національна ідеологія може набирати часткових форм. Як зазначено, наприклад, у “Енциклопедії політичної думки” (за редакцією Д. Міллера та ін.) “такі форми часткового націоналізму мають такий же стосунок до його загальної форми, як егоїзм до індивідуалізму. Егоїзм – це прагнення до задоволення власних інтересів без зважання на інтереси інших, а індивідуалізм – це доктрина, згідно з якою переслідувати власні інтереси дозволяється на тих же умовах, на яких інші можуть переслідувати свої” [12].

У сучасному світі, поєднаному глобальними процесами, сенс націоналізму, а тому і сенс нації, можна визначити як надіндивідуалізм – принцип, згідно якого умови реалізації національних інтересів повинні визначатися загальнолюдськими інтересами і правами, має проводитися субсидіарна політика і створюватися міжнародні центри регулювання і забезпечення загальносвітового порядку і розвитку.

Звісно, цей надіндивідуалізм є, певним чином, ідеальним проектом. Наприклад, як визначає Р. Арон, “не випадає сумніватися, що ми не припустимося більшої помилки, побудувавши таку модель ринкової економіки, яка передбачатиме зрівноважений розвиток усіх країн, що входять до однієї системи, усіх регіонів або всіх класів у межах однієї з них. Залежно від місцевих обставин процес нагромадження капіталу має тенденцію зменшувати або збільшувати різницю між економічними спільнотами” [13].

Тобто мова може йти лише про створення більш-менш рівних умов та надання необхідної допомоги для розвитку народів та націй, виходячи із таких цінностей, як світова безпека, екологічний комфорт, свобода особистості і т.ін. При цьому саме нації є тими історичними суб’єктами, які мають необхідні об’єктивні і суб’єктивні дані для контролю глобальних процесів і одночасно – для захисту особистості як на національно-державному так і на світовому рівні.

Взагалі ідеї індивідуалізації та унікальності особистісного життя набирають все більшого значення у світі. Як, наприклад, у США все більший пріоритет надається престижній та цікавій праці на шкоду матеріальним винагородам за неї, так і з боку особистості все більшу увагу та пріоритет мають чинники влас-

ної самобутності, унікальності та культурної захищеності, навіть якщо це не завжди сумісне із певним рівнем комфорту, мобільності, комунікативності і т.ін.

У цьому сенсі досить цікавим є феномен захищеності особистості. Захищеність як стан життя людини має досить “відчуваємий” характер, тобто захищеність і її відчуття особистістю мають певні межі й умови, які все більше “розмиваються” у зв’язку із глобалізацією світу. Наприклад, події, пов’язані із диктатурою Мілошевича та діями США у Югославії, чи із діями Росії у Чечні, з терористичними актами у США та відповідними подіями у Афганістані (хоча, звісно, ці процеси мають різний політичний сенс) певною мірою спричинили як цікавість до себе, так і відчуття дискомфорту незахищеності у людей, які безпосередньо до цього конфлікту не причетні, але, завдяки глобалізації, опосередкованим чином “втягнені” у нього.

У такій ситуації особливо загострюється і усвідомлюється потреба особистості у власній нації як певному гаранті захищеності і стабільності життя, гаранті можливостей унікальної особистісної самореалізації. Адже нація є суб’єктом світового масштабу, який утверджує себе серед інших націй і тому репрезентує і реалізує інтереси та цілі особистості на світовому рівні. Саме через залученість до нації особистість здобуває можливість стати учасником світового людства, зберігаючи при цьому свою самість, своєрідність і унікальність.

Як уже відзначалося, розвиток глобалізму з необхідністю породжує антиглобальні процеси, які, зокрема, представлені “протестними” виборами особистостей та відповідними культурно-національними і політичними рухами. В цілому ясно вирізняються тенденції обмеження цивілізаційних глобальних впливів на життя особистості з метою збереження культурної ідентичності, зрозумілих і “тішачих душу” знайомого світу, побуту, переживань, перспектив і т.ін., без яких цінність досягнень світової цивілізації викликає сумнів і не вкорінюється у свідомість та життєдіяльність людей.

Саме тому формування світового і глобального лідерства з необхідністю викликає явну чи латентну протидію з боку інших держав та націй. Бо загроза зовнішнього втручання та обмеження власних прав – це та загроза, яка сприймається надзвичайно болісно на рівні будь-якого історичного суб’єкта і це теж становить одну із найбільш гострих проблем глобалізації, яка (як і будь-який процес) з необхідністю породжує і породжуватиме певних лідерів.

Завдяки глобалізації та появі лідерів глобального масштабу світ починає виступати перед особистістю як дещо, що від неї не залежить, і що певною мірою їй протистоїть та загрожує. Загроза опинитися перед цим світом сам на сам без національного захисту буде повсякчас і все більше наvertати особистість до національного самовизначення. Тому ідея зникнення націй у процесі глобалізації сприймається по суті як ідея зникнення особистостей у якості історичних суб’єктів. Ця ситуація, між іншим, досить часто відтворюється у фантастичній літературі, яка змальовує майбутній світ як зовнішнє до особистості утворення (а точніше – до людини, бо особистостей немає), яке визначає і програмує абсолютно усі аспекти людського життя.

Саме тому ідея нації є найдієвішою світоглядною настановою щодо попередження негативних наслідків процесів глобалізації та щодо запобігання утворенню глобального, світового надтоталітаризму.

1. Див.: Панарин А.С. Искушение глобализмом. - М.: Русский Национальный фонд, 2000.
2. Див.: Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западная глобализация: атака на процветание и демократию / Пер. с нем. - М.: Изд. дом Альпина. - 2001. - С. 48-55.
3. Там же. - С. 77-95.
4. Там же. - С. 273-274.
5. Панарин А.С. Искушение глобализмом. - М.: Русский Национальный фонд, 2000. - С. 90.
6. Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западная глобализация: атака на процветание и демократию / Пер. с нем. - М.: Изд. дом Альпина, 2001. - С. 306-307.
7. Панарин А.С. Искушение глобализмом. - М.: Русский Национальный фонд, 2000. - С. 11.
8. Там же. - С. 90.
9. Там же. - С. 24.
10. Мартин Г.-П., Шуманн Х. Западная глобализация: атака на процветание и демократию / Пер. с нем. - М.: Изд. дом Альпина, 2001. - С. 276-277.
11. Там же. - С. 315-318.
12. Енциклопедія політичної думки / За ред. Д. Міллера, Д. Коулмена, В. Конноллі, А. Райана. - К.: Дух і Літера, 2000. - С. 257.
13. Арон Р. Мир і війна між націями. - К.: Юніверс, 2000. - С. 261.